

**CARLES-ENRIC RIBA CAMPOS · VERITAT I OBJECTIVITAT EN LES
CIÈNCIES SOCIALS: PODEM DEMANAR UNA CIÈNCIA SOCIAL
RELATIVISTA?** · DISCURS DE RECEPCIÓ COM A MEMBRE
NUMERARI · **INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS** · SECCIÓ DE
FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

**VERITAT I OBJECTIVITAT EN LES CIÈNCIES SOCIALS:
PODEM DEMANAR UNA CIÈNCIA SOCIAL RELATIVISTA?**

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

**VERITAT I OBJECTIVITAT EN LES CIÈNCIES SOCIALS:
PODEM DEMANAR UNA CIÈNCIA SOCIAL RELATIVISTA?**

Discurs de recepció de CARLES-ENRIC RIBA CAMPOS
com a membre numerari de la Secció de Filosofia
i Ciències Socials, llegit el dia 15 de desembre de 2015

Resposta de Joaquim Arnau Querol, membre emèrit
de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

BARCELONA, 2015

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Riba, Carles, 1949-

Veritat i objectivitat en les ciències socials: podem demanar una ciència social relativista?

Bibliografia

ISBN 9788499652795

I. Arnau i Querol, Joaquim II. Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials III. Títol

1. Ciències socials — Metodologia 2. Objectivitat 3. Relativisme cultural

303:165.42

316.644:316.72

© Carles-Enric Riba Campos

© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre del 2015

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny gràfic: Maria Brossa

Compost per Víctor Igual, SL

Impressió a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-279-5

Dipòsit Legal: B 26103-2015

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Conec l'esperit de molts homes
i no sé qui sóc jo mateix!
El meu ull es troba molt a prop de mi:
no sóc pas allò que veig ni allò que veia.
Hauria pogut aprofitar-me més,
si hagués pogut veure'm de més lluny!
No pas tan lluny com el meu enemic!
Només tan lluny com el proper amic.
Amb tot, entre ell i jo hi ha el mig.
Endevinareu què és allò que suplico?

F. NIETZSCHE, «Súplica», *La gaia ciència*

When my love swears that she is made of
truth,
I do believe her, though I know she lies...

W. SHAKESPEARE, SONET CXXXVIII

Respiro urgent; arrenco al pensament
La màscara de l'objectivitat
I el guardo de tot vel i d'ornament.

J. BROSSA, «Albors», *Poesia rasa*, vol. I

1. LA CIENTIFICITAT DE LES CIÈNCIES SOCIALS

Els qui intentem fer ciència social podríem viure més en pau, dedicats a la nostra feina amb més tranquil·litat i concentració, si el món acadèmic i l'entorn oficial de la ciència no haguessin plantat, potser des dels temps de Comte, la llavor de la desconfiança i de la crítica, no sempre constructiva, cap a parts importants de l'epistemologia i la metodologia d'aquestes disciplines també anomenades *ciències humanes*, dintre de les quals hi cap tant l'antropologia, com la sociologia, com la història, com un sector significatiu de la psicologia, aquella interessada per les relacions i els conflictes humans, per la conducta social i la comunicació, pels canvis al llarg de la vida, per l'educació, per la subjectivitat... Una desconfiança i una crítica que desemboquen sovint en actituds fiscalitzadores, valoracions restrictives i normatives excloents que, tot i no arribar a aturar la nostra maquinària intel·lectual, sí que, certament, en la pràctica quotidiana, posen

bastons a les rodes del nostre treball en la mesura que aquest es relaciona inevitablement amb les institucions universitàries i amb els organismes polítics que avaluen la producció científica.

La porció més visible d'aquesta fiscalització apunta al suposat incompliment, per part de les ciències socials, dels criteris nuclears de científicitat que respecten i compleixen les ciències naturals, emmirallades explícitament i conscientment en la física (Bunge, 1975, 1976). Les crítiques solen anar acompanyades de diagnòstics fets des d'una assumida superioritat, diagnòstics que excusen amb displacència les suposades mancances de les ciències socials per la immaduresa que les limita ara mateix, per la seva curta edat en perspectiva històrica comparades amb la física, la química, la geologia o la biologia. Però aquest judici no té connotacions foucaultianes, en tant que no intenta situar en cap moment la científicitat en el si de les condicions de possibilitats històriques de la ciència social (Foucault, 1982, p. 91-92), ans, simplement, en vol mostrar l'atròfia o el subdesenvolupament del discurs. En la part atacada, la reacció defensiva s'exerceix sovint assenyalant les diverses raons que justifiquen rebutjar o matisar aquests criteris de científicitat, i crear-ne de nous. Aquesta posició pot arribar a exigir la redefinició del concepte de científicitat o, alternativament, evolucionar fins a la proposta radical que, al capdavant, les ciències socials són un altre tipus de ciència o un altre tipus de discurs que neix i creix a partir d'una racionalitat diferent de la del positivisme, però no d'una irracionalitat. Sobra aclarir que propostes com aquesta darrera no es fan des d'àrees limítrofes amb les ciències naturals (com algunes de les que integren la sociologia o la psicologia acadèmiques), sinó des d'aquelles centrades en les diferències individuals i culturals i abocades a la consideració de l'univers subjectiu de persones, grups i societats.¹ Tanmateix no voldríem suggerir que el refús del rigor positivista sigui visible arreu en les facultats de ciències socials i en les diferents institucions que acullen el quefer dels investigadors en aquestes disciplines. Un evident mimetisme cap a la doctrina oficial i cap al model de les ciències naturals, així com una demanda politicocultural que ha obligat a professionals i científics socials a donar respostes precipitades i insuficients, però vestides amb l'uniforme de la científicitat oficial, tal vegada han impedit que la reacció, intensa allà on predominen els enfocaments qualitatius, s'hagi generalitzat i estès en altres direccions.

1. Casualment, la gestació d'aquest document ha coincidit en el temps amb l'aparició d'un número monogràfic de la revista *Mètode* dedicat a respondre, o a intentar respondre, la pregunta «Què és la ciència?». En un dels articles S. Priest es pregunta, com nosaltres, «què tenen de científic les ciències socials?». Valgui aquesta citació com a mostra que la preocupació per aquest tema no és una raresa ni una dissonància. Per descomptat la citació podria anar acompanyada de moltes altres. Si he esmentat aquesta en particular és perquè sorgeix en el nostre àmbit acadèmic i cultural, on la pregunta en qüestió no és gaire habitual.

Els arguments que pretenen sostenir aquestes posicions, que legítimament podríem titllar de dissidents, són, al nostre parer, consistents, i també variats. Un ventall de qüestions metodològiques lligades a concepcions com la de causalitat o la de generalitzabilitat (per citar-ne dues) topen amb serioses dificultats quan es volen aplicar a diversos sectors de la investigació conductual o social, fonamentalment perquè la complexitat dels objectes d'estudi difumina les relacions entre variables i perquè la variabilitat de les mostres és altíssima en comparació amb la que existeix entre les entitats de les ciències naturals. Amb tot, l'assaig que segueix no s'endinsarà en temes com aquests, sinó que posarà el focus en un altre que creiem anterior i germinal: l'objectivitat i la veritat com a pedres de toc de l'activitat científica autèntica.

2. QUAN LA CIENTIFICITAT ANCORA EN LA IDEA DE VERITAT

L'objectivitat es presenta com l'altra cara del concepte de veritat, però la lògica interna d'aquesta equació només se sosté si la veritat és única: no hi ha veritats; només la veritat. L'exigència d'univocitat s'imposa en la major part del regne de les ciències naturals, que treballen, com diu Bruner (1997, p. 186-189) *in vitro*, en territoris abstractes o, en tot cas, transculturals o aculturals. Els objectes d'estudi no tenen valor individual, idiosincràtic o cultural, sinó valor universal, en el sentit més material i alhora més lògic d'aquest terme: el de l'oposició vertader/fals. L'única via per on es pot introduir la incertesa o l'ambigüïtat en la ciència oficial moderna és la probabilitat en les prediccions, però aquesta no pot consentir veritats equivalents, sinó només jerarquitzades. La disjuntiva enunciada per un meteoròleg entre que demà plougi o faci bon temps dona lloc a veritats excloents (no són integrables), però si associem una probabilitat a cada una d'aquestes dues possibilitats aleshores els donarem un estatus existencial superior o inferior segons quin sigui el grau de certesa o incertesa que se'ls atribueixi. Aquest estatus només serà igual en cas que aquesta probabilitat sigui del 50 %, però fins i tot llavors aquestes dues «veritats», jeràrquicament iguals, continuaran essent excloents. En les descripcions i classificacions de les ciències naturals no hi pot haver ambigüïtat (un àtom d'oxigen és un àtom d'oxigen; el virus de l'Ebola és un virus i és el de l'Ebola), com tampoc en les explicacions (l'energia calòrica fa bullir l'aigua, un camp gravitatori desvia un cos en moviment i també un raig de llum). Veure la llum com una ona electromagnètica o com un corrent de partícules és una dicotomia igualment excloent en el sentit que aquí atorguem a aquest adjectiu: en efecte, aquestes són dues maneres de representar o definir la llum que *qualsevol* científic o persona pot imaginar seqüencialment, segons els criteris teòrics aplicats; però no són dues maneres mitjançant les quals *diferents* persones, grups o cultures es representen i defineixen determinades realitats socials; no corresponen a diferents *Umwelten*.

Per contra, què és el fracàs escolar o què és l'agressió no són concepcions úniques, ni tan sols ho són si les despleguem sobre el tauler del discurs científic acadèmic; i ho són menys encara si les considerem sobre el tauler del discurs socio-cultural. Tampoc no és única la relació explicativa entre estructura familiar o patró educatiu i fracàs escolar, o entre personalitat i èxit en la relació de parella, o entre assoliment d'objectius grupals i composició del grup, etc. Aquesta manca d'unitat s'eixampla abismalment en considerar no solament la paraula del científic, sinó també la de subjectes o cultures. L'hem de tenir present? Aquest és el tema principal d'aquest assaig. Com declaren destacats representants de les orientacions qualitatives o hermenèutiques, no positivistes, dintre de les ciències socials, els investigadors en aquest àmbit no s'entesten habitualment a reproduir una realitat concreta o a empaitar una veritat, ni a reclamar-ne la possessió, ans tracten d'oferir interpretacions o versions d'una realitat que se suposa multiforme i plural, les quals assumeixen que són inevitablement parcials i no neutrals (Wetherell *et al.*, 2001, p. 11-12). El que és clar és que disjuntives com les que s'obren entre castigar un infant o no castigar-lo, entre consumir alcohol o no consumir-lo, o entre creure en Déu o no creure-hi, no són excloents, sinó integrables o sumables en el pla sociocultural i, per tant, des del punt de vista que sostenim aquí, també ho són en el pla científic, a menys que pensem que el científic social està sempre per damunt de la societat que tracta de descriure o explicar, destriant i sancionant els pensaments i les emocions de la gent. Davant d'argumentacions com aquesta és fàcil dir que el coneixement individual o cultural és pura opinió, que no porta la patent de l'autèntic coneixement. Tot i així també és lícit afirmar que tot coneixement és creença justificada (Bruner, 1997). Tornarem a aquesta qüestió més endavant. En qualsevol cas, es posa de manifest que el nus del problema és com es justifica la creença, com es justifica cada una de les veritats defensades.

3. QUAN L'OBJECTE (D'ESTUDI) ÉS UN SUBJECTE

Així, doncs, en allò que concerneix les ciències socials, tal volta hauríem d'admetre sovint l'existència d'un univers multívoc, polisèmic. Tal volta hi ha més d'una veritat, i aquesta és la base del relativisme que freqüentment es desprèn de les metodologies qualitatives utilitzades en aquestes ciències. De fet, les línies que segueixen poden considerar-se com un esbós de l'epistemologia que sostindria aquestes metodologies. Objectes més complexos, si més no en virtut del nombre de variables implicades, requereixen mètodes més complexos i alhora més flexibles. L'educació, la competitivitat o l'adolescència no es poden abordar amb estratègies idèntiques que els semiconductors, la força electromagnètica o l'evolució de les espècies, per bé que hi hagi un territori lògic comú en els mètodes analítics aplicats. En relació amb els objectes d'estudi conductuals i socials el mite de la neutra-

litat del científic encara apareix més forçat que quan s'alludeix als objectes d'estudi físics o biològics. Els primers estan prenyats d'ideologia cultural ja des de la seva pròpia definició i construcció, ideologia de què els científics que els estudien queden inevitablement contaminats per molt que intentin remuntar-se fins als cims més alts de l'abstracció.

Al cap i a la fi l'objectivitat científica és subjectivitat entrenada, sotmesa a regles, les d'un mètode (o tècnica) o un altre. Ara bé, aquestes regles canvien radicalment quan l'exercici d'objectivació se centra, parcialment o totalment, en la captació de la subjectivitat de qui s'està estudiant; han de ser diferents de les aplicades quan l'entitat estudiada no té un vessant de subjectivitat, mancança verificable en qualsevol objecte d'estudi de les ciències naturals. Permeteu-nos una citació d'Edgar Morin que expressa, millor del que ho podríem fer nosaltres, l'espinós problema que planteja a l'epistemologia de les ciències humanes l'exclusió del subjecte i la subjectivitat com a objectes d'estudi. La traduïm del text francès:

La idea de subjecte regnava al cel i es descomponia a la terra. Allà dalt, en l'imperi metafísic, l'ego transcendental regnava majestàtic. Allà dalt, en els núvols de l'humanisme, subjecte i consciència eren atributs l'un de l'altre. Però sobre la terra de la ciència la subjectivitat era el soroll que enterbolia l'observació, el vici privat que posava arbitrarietat i imperfecció en la percepció i la decisió. La subjectivitat era reduïda a la contingència afectiva i a la irracionalitat mental [...]. Fins i tot, en una última operació de neteja, s'estava a punt d'expulsar el subjecte de les humanitats perquè, en fi, sense l'home la ciència de l'home pogués esdevenir ciència.

La vie de la vie, p. 281

Els éssers que fan gala de subjectivitat parlen i poden transmetre les seves representacions subjectives, realitat de la qual no pot prescindir un científic social. Els animals indubtablement es comuniquen i ens comuniquen estats d'ànim, així com les probables metes de les seves accions. Per tant, no negarem que els animals donen clars indicis de subjectivitat i, de fet, el mateix Morin fa arrelar en la biologia, al nostre parer assenyadament, l'origen de la subjectivitat. Però, en qualsevol cas, l'accés humà a la subjectivitat animal alça desafiaments insuperables, sobretot quan tenim davant espècies molt allunyades de nosaltres. En canvi, la captació de la subjectivitat d'un ésser humà treu profit de la possibilitat d'observar-lo, escoltar-lo, llegir allò que ha escrit i, en últim terme, accedir a la visió que té d'allò que s'estudia i a les veritats que suren sobre el seu sistema de creences. Veritat o veritats que hauran de ser tingudes en compte com a dades amb significat.

A partir de consideracions com les anteriors diem que el coneixement psicològic i social és «situat», no universalment aplicable, i que depèn del context nuclear constituït pel propi subjecte o subjectes sota estudi. Diem igualment que, en la

mesura que la investigació psicològica i social involucra dues subjectivitats enfrontades —la de l'investigador, entrenada en el mètode; la del subjecte, no entrenada—, la possible objectivitat dels resultats neix i cobra valor en el marc de la *intersubjectivitat*, fruit de la mateixa interacció entre investigador i investigat en l'entrevista, la correspondència epistolar, la dinàmica grupal, etc. Llavors som objectius perquè reconeixem el subjecte que tenim davant i derivem la seva veritat, tal volta socràticament, de la comunicació amb ell, posant-la al costat de la nostra i trobant la resultant d'ambdues. De més subjectes, més cultures, més diversitat, tal volta brotaran més veritats. Quatre ulls hi veuen més que dos, sis més que quatre, etc.; i l'objectivitat s'assoleix mitjançant una visió més plural i completa de l'objecte d'estudi. Deia Nietzsche: «I com més gran sigui el nombre d'afectes que deixem expressar-se sobre una cosa concreta, més gran serà el nombre d'ulls, d'ulls diversos que sapiguem posar en la mateixa cosa i més completa serà la nostra "idea" d'aquesta cosa, la nostra "objectivitat"» (1995, p. 173). La filosofia oficial de la ciència en la seva versió més kuhniana admetria això sense reserves si la multiplicitat de punts de vista es referís als ulls dels científics, ja que la «veritat» en el si de la comunitat de savis es decideix en últim terme per convenció; però la rebutjaria enèrgicament si es referís als ulls de subjectes llecs o profans o a la societat en general. Ara bé, temes com el del conflicte racial en un barri o el tractament social de la senectut no poden ser sotmesos a decisions unilaterals sancionades per una ciència objectivista, a la recerca de la veritat única. Requereixen, pels components subjectius i culturals que inclouen, un àmbit de veritat molt més ampli. I això no solament en el vessant, sovint contemporitzador, de l'aplicació i de les exigències de la pràctica i el treball sobre el terreny, sinó també en el dels enunciats teòrics.

4. VERITAT, NEGOCIACIÓ, CONSENS

És innegable, doncs, que l'epistemologia oficial de la ciència (la de les ciències naturals) defensa i imposa exigències contràries en esperit a les que acabem de proposar. Demana posar distància epistemològica envers l'objecte d'estudi, i això té com a conseqüència que qualsevol implicació o vincle amb un subjecte humà trenqui la condició inicial d'objectivitat. Certament, els físics quàntics admeten que el rastre d'una partícula detectat en una pantalla és, de fet, un producte de la seva interacció amb aquesta; que la realitat en algun sentit és una conseqüència de l'acte d'observar. Però el científic social, a banda d'aquest tipus d'interaccions o de manipulacions, n'endega d'altres de molt diferents. Una partícula subatòmica deixa un rastre en una pantalla però no parla ni pot oposar una interpretació de si mateixa divergent de la que planteja el científic.

Si analitzem el dogma de l'objectivitat, deduïm que aquesta es forma i consolida com una còpia icònica de la realitat, sobre la base de la correspondència entre

realitat i experiència. Ser objectiu vol dir emmirallar la realitat. «L'home objectiu és, de fet, un mirall», diu Nietzsche (2000, p. 174). De quina realitat parlem? La de la natura, aquella a la qual podem accedir mitjançant la nostra percepció (ementment visual, com a primats que som), incloent-hi la percepció dels efectes aconseguits amb les nostres accions com a científics sobre un entorn passiu que ens permet actuar lliurement; aquella realitat que podem intuir a través de les construccions cognitives que edifiquem sobre aquests materials perceptius. Això és el que anomenem el món empíric. Sovint, en les ciències socials, aquesta concepció de l'objectivitat no ens serveix, o només ens serveix parcialment. No té sentit perseguir una objectivitat que sigui la còpia o la reproducció del món personal i subjectiu d'una persona, de la seva visió de si mateix, de la dels seus grups de referència, de les seves concepcions, opinions, afectes, judicis. Els continguts de molts objectes d'estudi psicològics i socioculturals no toleren una representació física congruent, ans requereixen un tractament simbòlic. A més, els judicis del científic i els del subjecte, grup o cultura investigats poden divergir, de manera que la qüestió no és quina és la còpia correcta, o en quina direcció es fa la còpia, sinó com es poden integrar, restar o sumar, segons els casos, aquestes divergències. Aleshores la veritat esdevé discursiva, no categorial o apodíctica, i neix de la negociació, del consens; no sorgeix d'un emmirallament en un model a imitar, fixat *a priori*, sinó com un resultat de l'argumentació i la comunicació, resultat lligat indefectiblement a les convencions del llenguatge (Habermas, 1987, p. 329 i s., especialment p. 334; 1989, p. 113 i s.; 1990, p. 432-433, en comentar Nietzsche). Aleshores un enunciat és vertader, no segons condicions d'objectivitat basades en l'experiència, sinó segons condicions inherents a la fonamentació argumentativa, dintre de la qual alguns autors inclourien la coherència (Thagard, 2007). Aquestes condicions, tanmateix, marcarien un primer límit del relativisme a què al·ludia el nostre títol, ja que contribuirien a repudiar l'arbitrarietat i obligarien a descartar les interpretacions no argumentades, no discutides o no consensuades. Certament, no podem prescindir de la realitat, però el model de realitat que acceptem ha d'estar exposat al dubte, a la revisió, al matís, al debat. En aquesta situació una disciplina de coneixement social pot ser alhora relativista i realista, en la mesura que, tot i estar sempre a punt per a revisar els seus enunciats, tanmateix no deixa mai de sentir el pes de la realitat que se li ofereix, que és justament la del món social, plural i canviant. I així, els enunciats de les ciències socials, argumentats i avaluats, poden continuar sent catalogats com a proposicionals, no han de restar en la categoria d'emocionals, per bé que les emocions tenyeixin i dinamitzin el debat armat amb raons.

Amb aquesta òptica el científic social que no busca ni proposa la veritat única, sinó veritats contextualitzades en entorns socials i culturals concrets, ha de posar un peu almenys a l'interior del sistema estudiat, des d'on tractarà de considerar els

fenòmens que li interessin amb un angle de visió proper al de la mostra estudiada. En uns altres mots, els de la distinció ja clàssica de Kenneth Pike i Marvin Harris: aquest científic ha d'intentar fer una aproximació *èmica*, adoptant les categories d'anàlisi, els esquemes interpretatius i les representacions del món que pretén conèixer, en articulació amb una aproximació *ètica*, la de sempre, la que promou la ciència acadèmica, armada amb les categories teòriques i metodològiques inherents al discurs científic. Buscarà una validesa de resultats i interpretacions que brolli tant d'una perspectiva com de l'altra i la trobarà, probablement, en una zona intermèdia, o potser en una terra de ningú, que no coincidirà amb cap de les dues però s'haurà inspirat en l'una i l'altra. Aquesta classe de validesa, que podríem anomenar *eticoèmica* o *emicoètica*, tan sols es podrà assolir, com suggeríem abans, sobre la pissarra del consens i de les veritats relatives, metes només assolibles per mitjà d'una negociació prèvia argumentada.

Aquesta estratègia és la que el sentit comú aconsella quan la psicologia o la sociologia acadèmiques aborden l'anàlisi de conflictes en barris, empreses, fàbriques, escoles, famílies... i, a més d'analitzar-los, gosen proposar solucions. Al cap i a la fi tot coneixement és situat i cultural per necessitat, i el coneixement científic no escapa a aquesta mena d'axioma: no es pot refugiar en un paradís lògic i abstracte, incontaminat per la subjectivitat i els biaixos d'interpretació (Bruner, 1997; Wetherell *et al.*, 2001). El subjecte, com comentarem en detall més endavant, es pot equivocar o pot enganyar el científic respecte a allò que aquest darrer estudia, però el científic tampoc no és infal·lible i, malgrat que sigui un professional entrenat i expert en l'observació i la presa de dades, les seves descripcions i interpretacions seran fatalment, en major o menor proporció, en funció de la seva percepció i del seu aparell interpretatiu. La majoria de científics actuals admetrien sense gaire trasbals que tota dada i tota caracterització d'un fenomen han d'incorporar, per tal de ser completes, els paràmetres de l'observador que les ha registrat i valorat. I alguns d'aquests mateixos científics no qualificarien aquesta assumpció de subjectivisme, sinó de relativisme quàntic. Nosaltres el qualifiquem de relativisme socio-cultural.

Aquest científic social del qual parlem no té altre remei que sintonitzar amb universos de símbols i llenguatges —de significats socioculturals—, i deixar molt en segon terme l'univers físic. La seva obsessió no és l'objectivitat com a propòsit únic i general, sinó les diferents facetes d'una veritat que pot manifestar-se polièdrica des del moment que es considera a través dels cristalls de la cultura, de la societat i, comptat i debatut, de les diferències individuals. Cada interpretació és diferent perquè l'interpret és diferent (Schutz, 1993, p. 32, 61-68), però això no impedeix la discussió posterior i el consens en el millor dels casos. Ara bé, aquesta actitud epistemològica i el relativisme que inexorablement se'n deriva no prohibeix teixir una trama teòrica i unes tàctiques interpretatives fermes, coherents i

consistents, rigoroses en definitiva, dintre del marc relativista. El relativisme que aquí defensem no s'emmirallaria en alguns dels discursos de la postmodernitat; no voldria ser sospitós de frivolitat, d'arbitrarietat o deixadesa. Justament les regles d'interpretació serien, més enllà de la prescripció d'argumentació, el seu segon límit, atès que la seva funció primordial consistiria a obstaculitzar o frenar un excés atansament de l'investigador a l'univers investigat, la conseqüència del qual seria que els arbres no li deixarien veure el bosc: el científic ha de poder mantenir una posició i una distància des de la qual pugui veure «el bosc» sencer. Dit en termes menys metafòrics: una distància mínima o zero respecte a l'objecte d'estudi sociocultural comportaria una pèrdua d'independència en la interpretació i la renúncia a aquells elements de judici que hem anomenat *ètics*, aquells que caracteritzen la descripció i interpretació científiques estàndard, elements dels quals l'investigador no pot prescindir mai per molt relativista que sigui i per molt que professi la vocació qualitativa. Un al·legat a favor de la incorporació de la subjectivitat en els codis de la ciència social no equival a defensar el subjectivisme. Precisament, encara que sembli paradoxal, la guerra al subjectivisme en el si de la ciència social hauria d'exigir el reconeixement del subjecte i «la integració crítica de la subjectivitat en la cerca de l'objectivitat» (Morin, 1980, p. 282).

5. L'OBSERVACIÓ PARTICIPANT COM A CONDICIÓ NECESSÀRIA DE LA PERSPECTIVA ÈMICA

Negociació, consens, validació en col·laboració amb els subjectes són conceptes que només tenen existència en el brou de cultiu de la interacció i el diàleg. En les pràctiques investigadores de les ciències socials que opten per les metodologies qualitatives i relativistes, observador científic i observat es troben com dues subjectivitats enfrontades: l'una entrenada per a recollir sistemàticament informació i interpretar-la segons uns codis teòrics i uns protocols metodològics preestablerts; l'altra guiada per codis culturals adquirits. I el format de l'observació científicosocial en què la interacció i el diàleg són possibles és l'*observació participant*, particularment les seves variants més èmiques i interactives, aquelles en les quals la implicació de l'observador en la persona o el sistema estudiats és més gran i l'intercanvi verbal o documental és més intens i profund. A través d'una interacció plena, per bé que controlada, amb els individus humans estudiats, l'investigador els dona la paraula i descarta posar-se a recer d'ells en nom de l'objectivitat. Ara, doncs, aquest observador realitza l'operació oposada a la que indicàvem fa un moment; ara procura que el bosc li deixi veure els arbres, vol i necessita veure els arbres: les diferències individuals, socials i culturals, les idiosincràsies, la subjectivitat associada a cada discurs personal o col·lectiu. Segurament, la part més difícil de l'ofici de l'investigador social és aquesta: assolir un equilibri raonable entre veure el bosc uniforme i veure els arbres amb les seves diferències, entre una posició *ètica* accep-

table des del punt de vista de les ciències naturals i una posició èmica irrenunciable per a un psicòleg educatiu, social o cultural, per a un sociòleg, un historiador o un antropòleg.

En adoptar i assumir aquesta darrera posició, prop dels investigats, és molt probable que l'investigador perdi part del seu poder sobre ells, poder epistemològic i poder social. No pot ser d'una altra manera, amb el benentès que la pràctica de l'observació participant modela una relació entre els dos pols de la interacció molt més simètrica que la que s'estableix entre experimentador i subjecte, entre qui passa un test i qui l'emplena o entre terapeuta i pacient. En reduir-se la distància epistemològica es redueix també la distància social, i viceversa. Amb tot, la simetria mai no serà total, i aquest podria ser el tercer límit o restricció a continuació dels dos que ja hem esmentat, ara en clau de poder o autoritat del científic sobre els qui estudia. En la cultura de la ciència, natural o social, el segell final d'una recerca és estampat pel científic o el seu equip, i aquest segell gairebé sempre té valor polític, ideològic, i no únicament científic, no es consagra únicament en l'Olimp del coneixement acadèmic.

6. EL SUBJECTE COM A FONT D'ERRORS I BIAIXOS

Les dades basades en l'observació participant generen habitualment una reticència consistent a creure que en aquest tipus d'observació la persona observada no actua espontàniament ni autènticament, distorsiona la seva conducta i exhibeix «reactivitat»; és a dir, el seu comportament verbal i no verbal deixa de ser el que seria si l'observador no existís o no fos present; es veu afectat per la mateixa interacció amb aquest observador, àdhuc influït pel mer fet de saber-se estudiat. No obstant això, només des de la perspectiva positivista i objectivista pura que hem anat desvinculant de les ciències socials al llarg d'aquest text, estem obligats a acceptar que els canvis en la conducta d'un subjecte induïts per la interacció amb un observador científic constitueixin un biaix. En la perspectiva de les ciències socials, i particularment en la dels mètodes qualitius emprats en un sector d'aquestes ciències, aquests comportaments que afloren i es manifesten específicament en el si de la relació amb el científic no infecten les dades amb errors o biaixos; simplement aporten significats nascuts en la interacció, com no podia ser altrament, de la mateixa manera que neixen significats indispensables per a la comprensió científica en la relació entre mestre i alumne, entre psicoterapeuta i pacient o entre mediadors i grups en conflicte. Aleshores, amb una òptica necessàriament sistèmica, un observador O que observa un subjecte S no recull informació sobre aquest subjecte S sinó sobre el sistema relacional O-S. Té sentit buscar informació, dades, significats sobre un subjecte aïllat del món, com la busquem sobre un bacteri o un fenomen meteorològic? És força probable que aquest subjecte S que ha produït un

determinat discurs a través de la seva relació amb aquest observador O_1 produeixi uns altres discursos, més o menys disjunts, davant d'altres observadors O_2, O_3 , etc. Però aquesta multiplicitat de discursos i versions és inevitable quan s'assigna sentit als fenòmens socioculturals i psicològics. Llavors el component idiosincràtic en la interpretació sempre es resisteix a ser eliminat. Un bon exemple d'això, als antípodes del nostre enfocament i en un marc de positivisme típic, el tenim en l'exhaustiu examen, ja clàssic, que van fer Rosenthal i Rosnow (ed.) (1969) de la influència de les expectatives del psicòleg experimentador en els resultats obtinguts, al costat d'altres biaixos generats pels propis subjectes participants. Sigui com sigui, i retornant a la perspectiva més qualitativa de les ciències socials, la multiplicitat de versions és el llast —si es vol entendre així— però també la grandesa de la investigació en aquesta perspectiva: les diferents dades o interpretacions procedents de diferents observadors o de diferents subjectes o grups poden ser debatudes, argumentades i consensuades.

7. LA TRIANGULACIÓ COM A ESTRATÈGIA PER A ASSOLIR EL CONSENS

Com s'ha de donar abast, direcció i contingut a una investigació que cerca el consens a través de processos d'argumentació i negociació; com cal fer-ho en el curs de la interacció amb aquells que estudia? Una lògica elemental aconsella sostenir aquesta investigació sobre un registre dels acords i desacords entre investigadors i investigats, sobre un mosaic de caselles en taules de semblances i diferències com les emprades en l'antropologia estructuralista. Al damunt d'un mapa de coincidències i discrepàncies, tant respecte a les dades que són rellevants o pertinents, com respecte a les interpretacions que se'n deriven, l'investigador pot dur a terme l'articulació a què alludíem, entre una visió llunyana o *ètica* del sistema sota la seva mirada, i una de propera, àdhuc interior, o *èmica*, d'aquest mateix sistema.

La ruta metodològica que pot canalitzar aquesta tasca és la que marca la *triangulació* de dades, d'interpretacions, de versions. Aquest símil topogràfic pot remetre a dos tipus de comparacions sistemàtiques del tot compatibles, a dos tipus de sumes lògiques segons que cerquem coincidències i acords o, ben al contrari, discrepàncies i desacords. En el primer cas l'objectiu serà localitzar i delimitar la zona d'intersecció, comuna a totes les dades o interpretacions aplegades. En el segon, serà establir el perímetre de les discrepàncies, juxtaposant dades i interpretacions al voltant del nucli comú de les coincidències. A la ciència social li convé tant un tipus de triangulació com l'altre, però cal dir que el primer és l'únic acceptat pel positivisme en nom de la validesa convergent de la mesura, de la fiabilitat de l'interobservador i de la concordança entre investigadors, quan cal assumir convencions sobre axiomes, mètodes, mesures, resultats o sobre el significat teòric d'aquests resultats (Campbell i Fiske, 1959). En canvi, les ciències socials poden treure profit

tant d'una triangulació com de l'altra. La cerca d'acords és un punt de partida i un basament sobre el qual recolzar el desxiframent dels significats proveïts pels subjectes, mentre que el mapa de les discrepàncies contorneja l'àrea sobre la qual s'han d'afermar i desenvolupar l'argumentació i la negociació, o bé han de créixer les arestes de la multiplicitat de punts de vista i d'interpretacions. Per cert, aquesta multiplicitat d'interpretacions pot arribar a incloure la dels mateixos observadors o investigadors, que poden emetre diferents diagnòstics, diferents informes o diferents versions a partir d'un mateix tema d'estudi, tal com passa també en determinats contextos de decisió de la medicina o l'economia, sense que ningú s'escandalitzi. Una triangulació de mostres, de situacions, de dades, de mètodes ha de donar com a producte una taula de coincidències i discrepàncies com la que proposàvem abans, un tauler on el joc dialèctic cobra plena significació i acosta la ciència a la realitat social.

En una planificació del treball analític i sintètic com la que acabem d'esbossar el relativisme s'hi acomoda fàcilment, l'objectivitat es potencia en interobjectivitat i el concepte de veritat única científica (i no moral) esdevé sota sospita.

8. VERITAT I PODER

En temes d'interès social o humà com l'educació, les diferències de gènere, la immigració, les ètnies, l'adopció, el treball, el dol, etc., la veritat *científica* pot ser doble, o triple, o diversa, fins i tot quan la veritat *moral* és única. El significat en l'ordre social i cultural és polisèmic, que no vol dir borrós. Cal afegir que la cerca de la veritat en la ciència social no sempre ha servit per a localitzar el blanc que calia encertar, i quan s'ha localitzat ha deixat a l'ombra altres blancs dignes d'atenció. Particularment això ha estat així quan la veritat cercada s'ha entès gairebé com una veritat revelada, com unes coordenades precises dins d'un sistema de denotacions; no com una veritat *grounded*, dependent del context, condicionada, flotant sobre un sistema de connotacions que li confereix les seves diferents valències de certesa (Olson, 1998, p. 140-143). Suposem que és a través d'aquest prisma que hem d'entendre la crítica nietzscheana de la veritat com a forma feble de coneixement (Nietzsche, 1984, p. 183-184) i la idea que tota veritat és ideològica en tant que representació o judici parcial forçats per un «encobriment teòric» (Eco, 1978, p. 181-192); que tota veritat és la llavor d'un sistema d'exclusió fonamentat en la construcció de certs objectes d'estudi i la negació d'altres (Althusser i Balibar, 1969, p. 169, 198). Per això tota ciència és també ideològica en la mesura que no pot prescindir de la «fe», dels pressupòsits que la sostenen (Nietzsche, 1995, p. 215-216).

En la pràctica investigadora potser seria impropï parlar de supòsits, però sí que cal parlar d'implícits arrelats en el paper del científic en la societat. No és el menor

d'aquests implícits que la relació entre investigador i investigat hagi de descansar i desenvolupar-se sobre un desnivell jeràrquic fonamentat en la certificació social de la superioritat del científic, en coneixements, però també en l'estatus intel·lectual i cultural, i el prestigi emanat d'aquesta certificació; en definitiva, superioritat fonamentada en una autoritat que desborda l'àmbit intel·lectual i envaeix el social i el polític. Efectivament, l'innegable poder del científic social derivat d'aquesta superioritat sancionada i reconeguda sovint està garantit i reforçat pel poder polític, que sovint és el promotor o «comitent» de la recerca psicològica i social.

Com a conseqüència d'una superioritat potser inconscient, però assumida, i de la distància que aquesta genera entre els dos pols de la investigació, l'investigador dissenya la recollida d'informació i els esquemes d'interpretació unilateralment i sobre la base d'un subjecte model, al qual ha assignat diversos trets i en el qual ha fixat diversos supòsits. De la mateixa manera que la pedagogia crítica (Bruner, 1997, p. 68) remarca el mal costum de sembrar de supòsits les ments dels estudiants, probablement per a uniformitzar-les, nosaltres remarquem el mateix quan les ments són les dels subjectes sota estudi. Aquest és el poder de desindividualitzar el subjecte, grup o cultura investigat, i és també el de negar-li qualsevol opció vàlida de coneixement, de sepulturar els significats que transmeten sota la llosa de l'objectivitat emparada en l'autoritat científica. Tanmateix, els significats i les interpretacions no solament poden distribuir-se en arranjaments jeràrquics, amb els de l'investigador dalt de tot i els dels subjectes en la base com a serrells prescindibles o detalls de farcit; poden, al contrari, disposar-se en un arranjament més anivellat, en què els significats dels participants en el ritual d'investigació poden aparèixer de vegades fins i tot en un mateix pla.

En relació amb aquesta darrera afirmació és obligat recordar un conegut exemple d'Alfred Schutz (1993, p. 61-62), que desenvolupa idees prèvies de Weber. L'aprofitarem permetent-nos estendre'l en la direcció que ens interessa. Un subjecte o actor X executa una acció A, manifestada mitjançant algun moviment corporal, la qual té un determinat significat M_1 per al mateix X. X és observat per un amic F i per un sociòleg S (però podríem substituir S per un psicòleg P, per un etnòleg E, etc.), amb els quals està, com a mínim, en contacte visual i, per consegüent, virtualment en situació interactiva. L'acció A té sentit per als dos observadors F i S. Tots dos assignaran significats a l'acció A, que prenen com a indicació de les vivències subjectives d'A, de manera que un significat M_2 de F i un significat M_3 de S s'afegiran a M_1 . No obstant això —diu Schutz—, la comprensió purament observacional d'aquestes vivències és impossible, a menys que acceptem que hi ha un corrent de consciència nascut d'allò —experiències, valors, codis— compartit amb el subjecte. Per tant, l'assignació de significat M_2 i M_3 que fan F i S és possible en part gràcies al que avui en diríem «empatia» amb A, no solament gràcies a alguna tècnica interpretativa lògica o estadística. Aquesta darrera puntualització tal

vegada costa més d'acceptar quan s'aplica al sociòleg S, professional de la ciència. La diferència entre els tres significats residirà en la trama interpretativa superposada o afegida a la part comuna de l'experiència associada a A: X i F interpretaran A en funció de cada una de les seves experiències pràctiques, mentre que S ho farà, a més, en funció de constructes teòrics referits a A, l'acció observada. On són la subjectivitat i l'objectivitat en aquest exemple? El significat M_1 per a X és el significat subjectiu aportat pel seu *propi acte*, en tant que M_2 i M_3 serien significats objectius derivats de l'observació d'una acció externa a ells. Però, com diu Schutz, M_2 és simplement un significat objectiu relatiu a F, i M_3 és un significat objectiu relatiu a S. Per tant, qualificar aquests significats d'«objectius» pot semblar excessiu, ja que equival, de fet, a dir que són diferents de M_1 . Com que M_1 tan sols es pot inferir a partir de la conducta exterior i observable de X, i com que l'assignació de significats i la interpretació es fan inevitablement des d'esquemes interpretatius diferents, M_1 , M_2 i M_3 probablement no coincidiran, per bé que puguin tenir una part convergent. Justament Schutz remarca que M_1 és un significat subjectiu, però evita qualificar M_2 i M_3 de significats *subjectius* de F i S, i ho evita en virtut del seu caràcter més aviat *intersubjectiu*. Això vol dir que hi ha punts de significació i d'experiència entre F i S i, de fet, entre ells i X; que hi ha un denominador comú que els uneix sobre el fons d'un món públic compartit dintre del qual tots tres, X, F i S, fan atribucions de significat. Òbviament, quan a M_3 li assignem un valor superior ho fem sobre la base d'unes convencions socials que donen especial crèdit als constructes teòrics i a la praxi metodològica de S.

Ara bé, fora d'un esquema com aquest, suprimit tot contacte social i comunicatiu entre participants —el contacte manifest en l'exemple de Schutz—, el poder de l'observador científic d'éssers humans es desboca i és màxim quan es col·loca en el paper i la posició de *voyeur*, dins del format de l'observació no participant, a distància o oculta. En aquesta situació l'observador no interactua amb els subjectes, els examina sense que ells ho sàpiguen (amb una càmera oculta, a distància, amagat, darrere d'un mirall unidireccional...) i es converteix en un déu suposadament neutral que, des del cel de l'objectivitat, examina els humans, ignorants de la seva presència i funció, com altres déus de la mateixa religió podrien observar formigues o bacteris. La circumstància que aquesta modalitat d'observació pugui comportar problemes ètics o legals no suma ni resta res al nostre argument, que és merament epistemològic. En una observació d'aquesta classe els valors d'objectivitat i de veritat apareixen com a propietats indissociables de la distància epistemològica entre observador i observat, del desnivell existencial entre ells. L'apropiació i el consum de la informació que emana del subjecte sota estudi s'acompleix sense cap oposició d'aquest, que ni tan sols és conscient de ser en el punt de mira del científic. Aquesta és la perspectiva de coneixement des de la qual l'astrònom contempla una estrella i el biòleg cel·lular un bacteri, però també és la de l'empera-

dor que contempla els seus súbdits dret al balcó del palau o a la tribuna de l'estadi, o la de l'espia que localitza i roba informació aliena. És clar que en altres formats d'observació en els quals l'observador sí que es presenta al subjecte, però manté amb ell una relació freda i distant, controlada per un protocol rígid que no deixa marge a l'espontaneïtat o a la formació de vincles (com s'esdevé en l'experimentació o en entrevistes molt tancades), el desnivell i l'asimetria entre els estatus d'observador i observat és força semblant a la que acabem de descriure, malgrat que el segon sigui ara conscient de participar en un acte de ciència. Una epistemologia fonamentada en la superioritat existencial de l'observador científic respecte al subjecte o grup estudiat es tradueix socialment en domini i genera, a través de les metodologies que s'hi adapten, veritats científiques amb aurèola de poder, de prestigi, àdhuc de mite. És una epistemologia allunyada de la realitat social que culmina sovint en veritats intocables, les quals poden arribar a legitimar qualsevol mena de poder, una idea d'arrel nietzscheana que ha anat agafant cos al llarg de la història del pensament del segle xx (per exemple, Ramoneda, 1984, p. 21).

Però com podríem imaginar una ciència que, contra la seva pròpia definició, renunciés a la veritat i a l'objectivitat? Com podríem imaginar un científic sense una certa autoritat tocant al seu saber específic? Tanmateix, el que es planteja és quines conseqüències té aquesta autoritat sobre la interpretació; el que es discuteix és quina mena d'objectivitat o de rigor convé a les ciències socials; el que es qüestiona és el caràcter absolut d'aquests conceptes en el marc de les ciències de la conducta i de les ciències socials; el que se suggereix és la seva adaptació a l'àmbit de les ciències humanes. Perquè no es pot negar que el motor de la ciència al llarg de la història ha estat la voluntat de veritat, com abans ho va ser de la filosofia. Ja la tradició que arrenca de Parmènides i continua en Plató desterra la *doxa* —l'opinió del poble— i l'aprehensió de la diversitat fenomènica, sensorial, de l'autèntic coneixement de l'intel·ligible, absolut, únic, coneixement que tan sols es cultiva entre l'elit dels savis. Aquesta tradició no sembla haver estat contrarestada per la tradició socràtica i augustiniana, en la qual la veritat nia en l'interior de cada ésser humà i només calen unes mans de llevadora per tal d'extreure-la. Segons Hacking (1975), prossegueix fins al segle xvii, moment en què la bretxa entre coneixement objectiu i opinió subjectiva (en sentit pejoratiu) comença a reduir-se. Podem afegir, basant-nos en la mateixa font, que aquesta bretxa s'encongeix fins a la mida actual una mica més tard, quan les ciències socials i de la conducta irrompen en el quadre del que és científic i del que no ho és o no arriba a ser-ho. Foren efectivament les ciències que s'ocupaven de les coses humanes les que, obligades pels seus objectes d'estudi, van començar a dubtar del determinisme en trepitjar el terreny pantanós de la incertesa i la probabilitat.

El motor i el distintiu de la ciència és la cerca de la veritat, lema de filiació aristotèlica que, a través de Tarski i Gödel, arriba a convertir-se en divisa de la cienti-

ficat en Karl Popper (1992, p. 16). Seria injust oblidar que Popper distingeix entre «veritat» i «certesa» i que, dintre del seu enfocament del positivisme, la veritat no és certa ni incerta, simplement és; es concep com la condició de possibilitat objectiva dels processos de coneixement que la persegueixen. De manera que té sentit buscar la veritat; el que no en té és voler transmutar-la en certesa apodíctica (Arana, 2001). Aquesta precisió és important i seria útil que la tinguessin en compte molts científics socials; tanmateix, no és suficient, ja que la «possibilitat objectiva» a què alludeix Popper s'omple de sentit en el pla dels objectes i els fenòmens naturals, però no en el de les creences, representacions individuals i socials, emocions, sentiments. En definitiva, el seu plantejament no té sentit en el pla de la subjectivitat, sobre el qual no es va bastir l'edifici del positivisme. Al capdavall, Popper propugna un coneixement sense subjecte (Arana, 2001) i aquesta epistemologia no és la que defensem aquí...

La cerca de la veritat la tenen present, més arran de terra i a nivell poc conscient, fins i tot els científics més pragmàtics i més allunyats de les preocupacions filosòfiques, o aquells per a qui aquestes preocupacions són una frivolidat que obstaculitza o enterboleix el progrés imparabile del saber científic. Aleshores la preocupació per la veritat pot arribar a mostrar el seu costat més fanàtic i s'expressa, de manera quasi paranoica, com una por generalitzada a la possibilitat d'engany o de mentida en el discurs dels científics i, de manera corresponent, en una confiança il·limitada en els recursos per a controlar-los. Permeteu-me una citació ineludible de Robert Trivers: «science [...] is based on a series of increasingly sophisticated and remorseless anti-deceit and anti-self-deception mechanisms» (Trivers, 2011, p. 303). És difícil, davant de citacions com aquesta en què els mecanismes de control es presenten com a inexorables o implacables, no recordar aquell científic sobre el qual ironitza Nietzsche, un que s'atordeix, s'autoanestesia, se cega i perd el món de vista, paradoxalment, a causa de la seva voluntat de veritat, de veritat única, exclusiva i excloent que l'impedeix «prendre consciència» (Nietzsche, 1995, p. 211-212).

En la mesura que s'alimenti d'una fe, aquesta veritat es podrà convertir impreviiblement en dogma. Admetem que, actualment, no és fàcil atribuir a un astrofísic o a un biòleg l'epítet de dogmàtic, però és molt més probable que aquest epítet estigui justificat en el cas d'un expert en organitzacions, droga, educació especial o diferències interculturals. En terrenys com aquests i en els de la pràctica clínica en psicologia el dogmatisme, la veritat única i l'alienació de la qual aquesta sol anar acompanyada són amenaces, no sols en el pla epistemològic i metodològic, sinó també de vegades en el de la deontologia professional.

9. EL CONTROL SOCIAL DE LA VERITAT CIENTÍFICA: ELS INFORMANTS

Ja hem afirmat que una eficaç vacuna en les ciències socials contra la patologia de la veritat única és l'observació participant en les seves formes més interactives i vinculants. Un pas endavant en el camí de donar veu als subjectes és, més enllà del mínim consistent a preguntar-los i acceptar allò que diuen, tractar d'incorporar els seus judicis al discurs de conclusió, integrant l'ordit de les dades i interpretacions que aquests subjectes aporten a la trama teoricometodològica sobre la qual se sosté el treball de camp.

Aquesta actitud i aquesta estratègia adquireixen el seu relleu més conspicu quan la recerca dóna entrada a la figura de l'*informant*, figura essencial al nostre parer en la recerca sociocultural i a la qual nosaltres desitjaríem donar més rellevància i un abast molt més ampli que el que li ha atorgat tradicionalment l'etnografia. L'informant ha servit els interessos del científic social com a persona capaç de furnir dades o interpretacions aclaridores sobre els valors i significats pertinents en el tema abordat, informacions que estarien garantides pel coneixement que aquest personatge tindria dels codis en ús en tant que membre del grup, de la societat o cultura estudiades. Però, més enllà de la presència d'aquesta figura en la investigació etnogràfica, també apareix als nostres ulls i pot ser identificada en qualsevol classe d'observació participant, en un sentit més general i ensems més complet. Qualsevol individu que proporciona voluntàriament informació a l'investigador, especialment si és a requeriment d'aquest, pot ser considerat un informant amb graus variables de vinculació o d'integració en la recerca en curs. Així, per exemple, els col·lectius que col·laboren en una investigació-acció són informants, com també ho són els participants en un grup focal o els entrevistats en qualsevol modalitat d'entrevista.

El fet que un informe amb segell científic pugui dependre, en certa mesura, d'aportacions d'un membre de la mostra seleccionada pot semblar una transgressió i pot ser interpretat com una absurda davallada de l'estatus del científic. Amb tot, aquesta davallada seria un símptoma de salut metodològica en molts àmbits d'estudi. I la dependència variable que, respecte a l'informant, pateix el científic (el necessita per a donar valor a la seva interpretació) encaixa perfectament en una epistemologia de la ciència social com la que hem intentat defensar fins aquí. Curiosament la figura i el paper de l'informant ha estat legitimada en la ciència social per autoritats de la metodologia positivista com Donald Campbell, amb una amplitud de mires digna d'agraïment. Diu Campbell (1955) que els informants «are selected not for their representativeness but rather *on the basis of informedness and ability to communicate with the social scientist*». Per tant, es valora el bagatge que posseeixen i, al mateix temps, la seva relació social i comunicativa amb l'investigador. Per això és lícit suposar que l'informant ascendeix en una escala jeràrquica els

extrems de la qual són, dalt de tot, el científic posseïdor i guardià del coneixement i, a baix, els subjectes ignorants, fins i tot dels seus propis significats! En aquest context l'informant puja de categoria i se situa en algun punt de l'escala, tal vegada en la zona del mig, fent en algun sentit, precisament, de mitjancer. De la seva capacitat de comunicar-se amb l'investigador es desprèn que també és capaç, d'alguna manera, d'adoptar una posició exterior respecte a la seva pròpia cultura, institució o grup; és capaç, doncs, d'adoptar una perspectiva mínimament *ètica*. Per altra banda, la seva capacitat de col·locar-se en perspectiva *èmica* està implícita en la seva pertinença al món del qual dóna testimoni i en el coneixement garantit que en té.

10. EL VALOR DE LA VERITAT EN ELS CIENTÍFICS I EN ELS SUBJECTES: VERACITAT, ERROR I MENTIDA

L'avinentesa que l'observador científic es pugui equivocar, sigui en la fase de recollida d'informació o en la d'interpretació, està prevista i tractada amb escreix en qualsevol manual de metodologia estàndard. Biaixos d'expectació, efectes d'hallo, errors de deriva, de fatiga, etc., són aspectes reconeguts de la fallibilitat de l'investigador per als quals es proposen remeis més o menys efectius, alguns dels quals, per cert, tenen més a veure amb exhortacions a l'honestedat i a la moral del científic que no pas amb solucions tècniques (per exemple, l'investigador no s'ha de deixar arrossegar per una excessiva fe en les seves hipòtesis, la qual pugui induir una presa de dades, o una interpretació, tramposa o tendenciosa, a favor d'aquelles). En suma, podríem dir que s'admet la possibilitat d'error humà, però s'aboca una il·limitada confiança en la possibilitat que aquest pugui ser controlat amb recursos tècnics o, malgrat que la ciència mai no és neutral, a través de l'ètica que ha de governar el quefer professional de l'investigador. Amb un punt —només un punt— d'exageració gosaríem dir que el caràcter quasi sacerdotal de l'activitat investigadora en garanteix si no la supressió total d'errors, sí almenys el control. Aquest punt de vista exclou en general la possibilitat d'engany o de falsedat intencional, per bé que tots sabem que fins i tot en les més altes esferes de la producció científica s'han descobert i documentat fraus de diversos tipus. Parafrasejant Bruner (1997, p. 81) i passant de la pedagogia a la ciència en general, podríem dir que aquesta mai no és innocent perquè és un mitjà que porta el seu propi missatge. L'elecció d'un mètode comporta l'elecció d'una classe d'objectes o processos o d'un punt de vista sobre aquests.

El punt de vista sobre els errors o els enganys dels subjectes revela, un cop més, una forta asimetria respecte a l'homòleg corresponent als observadors científics. Com és natural, els subjectes no tenen moralitat «científica», ni s'apliquen cap disciplina per a evitar errors, ni utilitzen tècniques d'estandardització o control de

la informació que forneixen. Ja hem comentat que els subjectes poden exhibir reactivitat i no actuar de la manera que voldria el científic quan se saben investigats o quan són davant de l'observador. Però, més enllà del caràcter espontani i autèntic, o no, del seu comportament, certament qualsevol subjecte o informant pot mentir al científic donant-li informació falsa o amagant-la-hi. El científic, en algun moment, pot ser capaç de descobrir, o no, la falsedat (per exemple, ocultant-se com a observador no participant, amb els inconvenients assenyalats abans). Ara bé, el sentit comú ens diu que una cosa són els punts de vista i judicis diferents que emet la mostra i que tenen la pretensió subjectiva de ser enunciats veritaders —que, en definitiva, no tenen com a fi enganyar el científic— i una altra cosa és la mentida o l'engany intencional. Amb tot, de mentides n'hi ha de diverses classes i hi ha hagut qui n'ha fet una anàlisi força completa (per exemple, Castilla del Pino, 1988). Aquí només ens cenyirem a aquells aspectes de la mentida que convenen a la nostra argumentació. La relació de cada tipus de mentida amb els valors d'objectivitat o de veritat del científic pot ser força diferent en cada cas. Si primer tractem de separar l'error o l'equivocació de la mentida no ens trobem amb un terreny desbrossat, atès que l'error sempre es jutja des d'un determinat criteri d'objectivitat i aquest és fixat pel discurs oficial, pel discurs científic o, comptat i debatut, per convenció o consens. No obstant això, no és el nostre propòsit posar en dubte la possibilitat d'errors involuntaris en la informació que subministren els subjectes. Per tal d'evitar malentesos cal fer una distinció addicional entre els errors de percepció, mesura o registre i els errors d'interpretació. Un professional de la docència que informa sobre la seva aula, escola o institut pot equivocar-se de bona fe en el nombre d'estudiants suspesos en el curs (diguem que els ha comptat malament), però seria impropï segurament dir que s'equivoca quan opina que la proporció de suspesos és tolerable, o no ho és. Un enllaç sindical pot equivocar-se en un informe sobre el nombre d'accidents laborals esdevinguts en la fàbrica el darrer any, però seria excessiu dir que s'equivoca quan atribueix els accidents a una política empresarial indiferent a la seguretat laboral. El mateix podríem afirmar de l'empresari quan atribueix la responsabilitat d'aquests accidents a la poca cura dels treballadors. En una entrevista, el cap d'una associació de veïns d'un barri problemàtic pot errar en donar compte del nombre d'actes delictius comesos (segons l'ha informat la policia), però no cometrà cap error, ans oferirà una versió personal, quan eximeixi de responsabilitat els infractors sobre la base del seu precari estatus econòmic i cultural.

Així doncs, hem d'admetre que els errors que són fruit d'un registre fals de la realitat física, quan el judici del subjecte consisteix a detectar, registrar, comptar o mesurar, s'han d'evitar o corregir, i és innegable que generen biaixos en el sentit més clàssic de la teoria de la mesura. Al contrari, com suggerien els exemples anteriors, no sembla adequat titllar d'errors les diferents interpretacions en el marc de diver-

sos sistemes de creences o valors, sistemes que donaran versions també diverses de la realitat i que, en el cas dels subjectes, no correspondran probablement a cap teoria reconeguda com a científica. És en el terreny de joc de la interpretació on actua la voluntat d'argumentar, de confluïr en el consens, i on caben arrenclerades i classificades les diferents veritats que una societat civilitzada pot encabir en el seu si.

Quan l'engany és intencional, no fruit d'un error, i equival a un frau, també podem servir-nos de la distinció anterior i separar l'engany referit a dades perceptives comptables, contrastables, del referit a versions o interpretacions. Però, a diferència dels errors, els enganys i les mentides poden ser passius, mitjançant l'ocultació o la negació de la informació, i actius, mitjançant el lliurament d'informació falsa. En relació amb els nostres interessos l'equació epistemològica derivable de tots aquests casos és molt semblant a la que plantejaven els purs errors, excepte en un aspecte, obvi per altra banda: l'actitud o la disposició a enganyar revelen una resistència o desconfiança del subjecte o del col·lectiu que no es pot menystenir ni condemnar sense més ni més. El mentider és mentider justament perquè vol ser vist com a veraç (Castilla del Pino, 1988, p. 164). Al capdavant, la circulació d'informació i de significats entre científic social i subjecte o grup depèn, com ja hem subratllat diverses vegades, de pactes i consensos entre les dues parts, i el frau és als antípodes d'un pacte. Per altra banda, és comprensible que fins que no s'arriba a una situació d'equilibri entre les aproximacions dels uns i els altres cap a la zona intermèdia de la confiança i del consens, el subjecte pugui negar informació o tergiversar-la. En tot cas, una vegada detectada la falsedat, aquesta s'afegeix i s'integra al corpus i a l'anàlisi com una característica més (un símptoma, si voleu) del discurs psicològic o social investigat, com un aspecte més de l'objecte d'estudi, sovint tan digne d'atenció com els altres aspectes provisionalment validats. Nogensmenys és clar que les ocultacions i les mentides sobre fets perceptibles o empírics plantegen indiscutiblement un problema a l'observador científic, el qual no pot renunciar al tros de realitat que se sostrau o substitueix, igual que li plantejaven els errors involuntaris de mestres, enllaços sindicals, empresaris o caps d'associacions de veïns que hem exemplificat abans. Una de les tasques de l'investigador és, precisament, buscar i trobar aquesta classe d'informació de què ha estat privat i, multiplicant informants i direccions d'indagació, probablement recuperar-la.

En canvi, tocant a les interpretacions, unes certes dosis de relativisme i de prudència són, un cop més, obligades. En aquest context l'objectivitat és molt més difícil d'encaixar i la tàctica més assenyada serà sovint canviar de nomenclatura i descartar els termes «engany», «mentida» o «frau» i reemplaçar-los per «variants d'interpretació» o «variants de versió». Certament, és possible que un informant brindi una interpretació que no és la seva amb ànim d'enganyar. Però aquesta interpretació restarà indistingible la majoria de vegades de les interpretacions de bona fe. I és que els codis analítics i sintètics dels subjectes i de les cultures alienes a l'ob-

servador segurament diferiran dels utilitzats per aquest darrer i, per tant, la lectura dels fets també variarà. Els «fets» registrats pels uns i per l'altre podran ser distints, de manera que el principi ja enunciat que s'afegeixin i integrin al corpus i a l'anàlisi aquelles dades que el científic jutja falses s'aplica aquí amb molta més contundència, sobretot en aquells casos en què aquest mateix científic ha d'incorporar al model no simples dades, sinó realitats que no se superposen a la que ell capta.

Al capdavant, tal vegada no cal al·larmar-se: ni l'error comès ni la mentida transmesa pels informants en la recerca psicològica i sociocultural no han de fer trontollar l'objectivitat, si entenem, és clar, aquesta objectivitat com a interobjectivitat guanyada per consens, nascuda de la intersubjectivitat. O l'engany, sobretot l'interpretatiu, és una de les cares de subjectes o societats i passa a ser un component més del corpus, o l'engany amb base perceptiva pot ser desvirtuat a través de la comparació sistemàtica i la triangulació.

11. LA HIPÈRBOLE DE L'OBJECTIVITAT DINS I FORA DE LA CIÈNCIA

La ideologia restrictiva de l'objectivitat no solament impregna l'epistemologia i la metodologia oficials i predominants en les ciències socials, sinó que també ha nodrit les estratègies justificatives de la societat en general. Segurament el prestigi i el poder social de la ciència en els dos darrers segles és el que ha proveït a doll d'arguments legitimadors del discurs diaris, ràdios, televisions, tertulians i comentaristes de tota mena, que s'han afegit als corrents principals d'opinió enarborant la bandera de l'objectivitat. Aquesta bandera, amb els colors de la tecnologia més que amb els de la ciència, garanteix el caràcter sacralitzat, fora de sospita, de la dada empírica contrastada en fets inequívocs o de la interpretació suposadament neutral. Fets inequívocs? Els fets són fets i traspuen significat dins d'un sistema d'interpretació que mai no serà asèptic, mai únicament i absolutament científic, despullat de pensament parcial i excloent. I què en podem dir, de les interpretacions neutrals? Com ha dit un epistemòleg (Bohman, 1991, p. 125) no gaire radical dins de l'orientació qualitativa i etnogràfica, les diferències en rerefons, context i perspectiva dels diferents sistemes d'interpretació descarten del tot la possibilitat de la interpretació vertadera, per bé que tolerin el debat sobre *quines interpretacions són les més ben construïdes*.

Així doncs, l'objectivitat, que, quan s'entén dintre de la ideologia del *mainstream*, equival a «veritat única i exclusiva», s'ha convertit en un segell de qualitat de la informació en qualsevol àmbit de la nostra societat, fins i tot en els més domèstics i quotidians. Un membre de la parella demana a l'altre que sigui objectiu en una discussió; el professor ha de ser objectiu quan avalua l'estudiant; l'àrbitre ha de ser-ho també en xiular un penal; etc. En el terreny mediàtic el contagi és més greu: tenim diaris «objectius» davant d'altres de sensacionalistes o «gros»; tenim televi-

sions serioses i didàctiques davant dels canals de teleporqueria; etc. Així, doncs, un ingredient filosoficocientífic com el concepte d'objectivitat ha servit i serveix, paradoxalment, per a cuinar un menú de discursos variats sobre la base d'ideologies diferents i per a justificar la qualitat o el valor de documents i missatges; també paradoxalment serveix per a oferir un paisatge de versions on regna la interobjectivitat tal com l'hem caracteritzat abans, de tal manera que només tenint en compte la totalitat d'aquest mosaic —de publicacions, de canals, d'emissores— podem fer-nos una idea aproximada de què transmet o vol transmetre en conjunt la cultura mediàtica. Una altra cosa és si aquesta pluralitat és d'alguna manera articulable o integrable en el pla teòric. Però aquesta, en tot cas, és una de les feines del científic social que intenta construir teoria.

12. PELS MEANDRES DE L'ARGUMENTACIÓ AL LABERINT DE LA LòGICA

Una síntesi previsible dels raonaments anteriors seria que les ciències socials, quan s'entenen com a estratègies de coneixement i no es confonen amb discursos morals o quasi religiosos, no poden emparar veritats absolutes, ni tan sols quan aquestes es justifiquen amb el segell d'una metodologia i una lògica completament homologables amb la doctrina oficial sobre què és científic i què no ho és. Aquesta conclusió sembla vulnerable a un atac que utilitzi com a arma la paradoxa d'Epimènides: l'enunciat «No hi ha veritats absolutes en les ciències socials» és una veritat absoluta? Si ho és, entrem en flagrant contradicció i ens arroguem el poder pontifical que hem repudiat. Si no ho és, aleshores la nostra argumentació perd potència, aplicabilitat i pot ser perfectament ignorada, per parcial i ambigua. Com va adduir Hofstadter (1987, p. 645), una solució poc prometedora a paradoxes com aquesta consisteix a atorgar valor de veritat i de falsedat a la vegada a l'enunciat en qüestió, solució poc satisfactòria perquè llavors la càrrega d'ambigüitat creix fins a l'infinit. Però l'altra escapatòria del laberint paradoxal que proposà Hofstadter encara és més temible, tant en relació amb la nostra argumentació com respecte a la ciència en general, ja que força un arriscat salt des de la incertesa lògica a l'imperatiu moral: el cervell, la ment humana, no poden assolir una representació total i rigorosa del concepte de veritat. Tal volta aquesta idea hauria d'impulsar actituds dels científics socials en la línia del que hem defensat en la nostra exposició, més sensibles i més atents a les diferències entre subjectes i cultures i als seus sistemes de significat.

Comptat i debatut, cal esperar que els meandres de l'argumentació i els laberints de la lògica duguin algun dia el científic social, més enllà de la sorda suficiència, a creure en la paraula del subjecte; que la ziga-zaga del camí guiï aquest científic des de la pura informació fins a la saviesa i el faci professar una ciència social relativista, o més relativista que l'actual. Una ciència relativista i realista alhora.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTHUSSER, L.; BALIBAR, E. (1969). *Para leer 'El capital'*. Mèxic: Siglo XXI.
- ARANA, J. (2001). «Determinismo y libertad en Karl Popper». *Anuario Filosófico*, vol. 34, p. 119-138.
- BOHMAN, J. (1991). *New philosophy of social science: Problems of indeterminacy*. Cambridge (MA): The MIT Press.
- BRUNER, J. (1997). *La educación, puerta de la cultura*. Madrid: Visor.
- BUNGE, M. (1975). *Teoría y realidad*. 2a ed. Barcelona: Ariel.
- (1976). *La investigación científica*. 5a ed. Barcelona: Ariel.
- CAMPBELL, D. T. (1955). «The informant in qualitative research». *American Journal of Sociology*, vol. 60, p. 339-342.
- CAMPBELL, D. T.; FISKE, D. W. (1959). «Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix». *Psychological Bulletin*, vol. 56, p. 81-105.
- CASTILLA DEL PINO, C. (1988). *El discurso de la mentira*. Madrid: Alianza.
- ECO, U. (1978). *La estructura ausente*. Barcelona: Lumen.
- FOUCAULT, M. (1982). *L'ordre del discurs i altres escrits*. Barcelona: Laia.
- HABERMAS, J. (1987). *Coneixement i interès*. Barcelona: Edicions 62.
- (1989). *Teoría de la acción comunicativa: complementos y estudios previos*. Madrid: Cátedra.
- (1990). *La lógica de las ciencias sociales*. Madrid: Tecnos.
- HACKING, I. (1975). *The emergence of probability: A philosophical study of early ideas about probability, induction and statistical inference*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- HOFSTADTER, D. R. (1987). *Gödel, Escher, Bach: Un eterno y grácil bucle*. Barcelona: Tusquets.
- MORIN, E. (1980). *La méthode*. Vol. 2: *La vie de la vie*. París: Du Seuil.
- NIETZSCHE, F. W. (1984). *La gaia ciència*. Barcelona: Laia. [1a ed., en alemany, 1882]
- (1995). *La genealogia de la moral*. Barcelona: Edicions 62. [1a ed., en alemany, 1887]
- (2000). *Més enllà del bé i del mal*. Barcelona: Edicions 62. [1a ed., en alemany, 1886]
- OLSON, D. R. (1998). *El mundo sobre papel*. Barcelona: Gedisa.
- POPPER, K. (1992). *Un mundo de propensiones*. Madrid: Tecnos.
- PRIEST, S. (2015). «Què tenen de científic les ciències socials?». *Mètode*, núm. 84, p. 57-63.
- RAMONEDA, J. (1984). «Pròleg». A: NIETZSCHE, F. W. *La gaia ciència*. Barcelona: Laia.
- ROSENTHAL, R.; ROSNOW, R. L. (ed.) (1969). *Artifacts in behavioral research*. Nova York: Academic Press.
- SCHUTZ, A. (1993). *La construcción significativa del mundo social*. Barcelona: Paidós. [1a ed., en alemany, 1932]
- THAGARD, P. (2007). «Coherence, truth, and the development of scientific knowledge». *Philosophy of Science*, vol. 74 (gener), p. 28-47.
- TRIVERS, R. (2011). *The folly of fools*. Nova York: Basic Books.
- WETHERELL, M.; TAYLOR, S.; YATES, S. J. (2001). *Discourse as data: A guide for analysis*. Londres: Sage: The Open University.

Resposta de Joaquim Arnau Querol, membre emèrit de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

El brillant discurs que ens ha ofert avui Carles-Enric Riba és un referent que mostra una dilatada trajectòria dedicada a temes de gran abast teòric, metodològic i de recerca. Defensa una aproximació, la de les ciències socials, que busquen l'objectivitat i la veritat a partir de l'anàlisi d'una realitat multiforme que implica diverses interpretacions. Una realitat que requereix metodologies basades en una fonamentació argumentativa, l'observació participant i la triangulació, però que no exclou el rigor i el control dels errors.

Aquesta perspectiva és resultat d'una triple orientació etològica, semiòtica i metodològica que ha anat creixent i integrant-se a partir de les seves primeres recerques, sobre el focus del seu principal interès: el fenomen de la comunicació i la compartició de significats. L'any 1986, ja construïda la Facultat de Psicologia de la Universitat de Barcelona, es doctora amb una tesi sobre comunicació animal i no verbal, intitulada *Semiòtica de la comunicació animal: pragmàtica i interpretació*. És la primera tesi escrita i defensada en català en aquesta Facultat.

La formació de Carles-Enric Riba, així com la seva orientació científica, han estat lligades a Jordi Sabater Pi, figura internacional i clau en el desenvolupament i la implantació de l'etologia i la psicologia comparada a Catalunya i Espanya. En el context d'aquesta relació personal amb Sabater Pi, Riba inicia diverses col·laboracions amb els departaments científics i d'educació del Parc Zoològic de Barcelona, on realitzen recerques que promocionen i desenvolupen aquest enfocament etològic en el marc de la psicologia. Aquesta col·laboració i aquests lligams es mostren en una publicació amb format de llarga entrevista conjunta (*Diàlegs a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1994).

Els seus treballs en aquest camp s'han centrat en l'estudi de la conducta i la comunicació animal, d'on han derivat interessants punts de vista sobre l'anàlisi de la comunicació no verbal en contrast amb la verbal.

En aquest àmbit de la semiòtica de la comunicació destaca un text que es pot considerar fundacional, almenys en el nostre món acadèmic i cultural: *La comunicació animal. Un enfocament zoosemiòtic* (1990), així com d'altres articles i capítols de llibre on ha tractat de fixar i desenvolupar els seus models d'anàlisi de la comunicació. Diversos projectes de recerca s'han centrat en l'estudi dels primats i en l'anàlisi de l'estructura sociocomunicativa d'aquests grups.

La interpretació que fa l'observador científic de significats no vehiculats pel llenguatge oposa serioses dificultats tant epistemològiques com metodològiques, les quals han ocupat una part important de la tasca investigadora de Riba. El focus dels seus interessos l'obliga a connectar diferents aproximacions teòriques i metodològiques i situa el seu treball en un àmbit interdisciplinari on s'interrelacionen l'epistemologia, l'etologia, la semiologia i la metodologia qualitativa.

Aquesta aproximació i aquests intents el duen finalment a preocupar-se per la fonamentació dels mètodes de la psicologia humana, al seu parer sovint mancats de congruència, més preocupats per la forma que pel fons. Quan el psicòleg estudia un ésser —l'humà— que és usuari del llenguatge i capaç d'emetre judicis, hauria de dubtar d'alguns criteris d'objectivitat i de veritat derivats de les ciències naturals i als quals Riba ha fet referència en el discurs d'avui. L'intent de resolució d'aquests dubtes l'han portat a dedicar-se a la fonamentació i sistematització dels mètodes observacionals i de camp al costat de l'equip de metodologia observacional del Departament de Metodologia de les Ciències del Comportament de la Universitat de Barcelona. Les metodologies qualitatives arrelades en la interacció entre observador científic i subjectes són indispensables en aquells terrenys de la psicologia clínica, educativa, social i aplicada en què el punt de vista del subjecte humà difícilment es pot obviar. La publicació del llibre *La metodologia qualitativa en l'estudi del comportament* (2007), sorgit de la seva col·laboració amb la UOC, és la principal contribució així com una referència important en aquest camp.

Des d'aquesta triple orientació etològica, semiòtica i metodològica ha interpellat també la diversitat de psicologies: l'epistemologia, la psicologia genètica (la dialèctica del desenvolupament) i la psicologia general (les intencions, la mirada mental, les emocions).

Però les seves propostes no només han estat teòriques. Riba ha desenvolupat també una vessant aplicada de l'enfocament etològic que s'ha concretat en la col·laboració amb diverses institucions: amb l'Institut Municipal d'Educació, dirigint el projecte Integra, centrat en l'educació ciutadana en relació amb l'entorn urbà; amb l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, estudiant ambients educatius específics (el parvulari), i amb la Fundació Politècnica de Catalunya, treballant sobre mètodes d'observació directa per a estudis de prevenció de riscos laborals i ergonomia. Aquest enfocament l'ha orientat també a col·laborar en estudis sobre ambients creats per les malalties greus.

És, per sintetitzar la resposta al seu discurs, un reconegut etòleg i metodòleg amb una visió multidisciplinària no només de la psicologia sinó també en general de les ciències socials que, per tant, pot aportar una interessant perspectiva a projectes que en un futur es puguin desenvolupar en la Secció de Filosofia i Ciències Socials.

